

MUNKÁSTÖRTÉNET – MUNKÁSANTROPOLÓGIA

Tanulmányok. Szerk.: Horváth Sándor – Pethő László – Tóth Eszter Zsófia

Bev.: Gyáni Gábor. Bp. 2003. Napvilág Kiadó

A kötet a Budapesten, 2002. februárjában rendezett nemzetközi, azonos című konferencián elhangzott előadások szerkesztett változata.

Soha nem célravezető, ha egy olvasó, pláne, ha egy recenzens pre-konceptióval vesz kezébe egy könyvet. Több mint egy évtizede hagyomány fel a kutatómunkával, de érdeklődésemet a társadalmi jelenségek feltárása iránt nem tudtam levetkőzni. Örömmel fogadtam a kötetet, mert úgy véltem, hogy a fiatal generáció felvette a stafétabotot, és a konferencia bizonyára összefoglalta az elmúlt bő évtized történetét a munkáséletmód változásainak megragadásával. Sajnos a kötet ezzel majdnem teljesen adós maradt, csak érintőlegesen foglalkozik a hajdani munkásság (= bérért fizikai munkát végzők) osztálya(?), rétege(?) helyzetének kilencvenes években bekövetkezett változásával, szorosan vett jelenkori jellemzőivel.

Ezzel szemben hallatlanul érdekes kérdéseket tesz fel. Kik azok a munkások? Miben különböznek egymástól a különböző történeti korok munkásai? Hogyan változtak a régmúlttól kezdve szinte évszázadon keresztül mindennapjaik, lakóhelyeik, vagy az őket is meghatározó hatalmi viszonyok. Mennyire azonos a mai munkásság a piaci kapitalizmus liberális vagy félig etatista korszakának proletariátusával? Beszélhetünk-e egyáltalán folyamatosságáról e téren?

Föltésem ezeket a kérdéseket és meg is válaszolja azokat.

A kötet fejezetei:

- Életmód és munkáskutatások
- Munkások és a hatalom
- Lakóhely és identitás
- Munkáskutatások a rendszerváltás óta.

Az olvasónak orientációt ad Gyáni Gábor *Előszava*. A tanulmányoknak, sőt az azt megelőző kutatásoknak tudományos megalapozását Paládi Kovács Attila: *Az ipari munkásság néprajzi kutatása, Magyarországon és Európában* című tanulmánya szolgáltatja. Az utóbbi írásban, valamint Pethő László: *A rendszerváltás óta folyó munkáskutatók néhány eredményéről* című cikkében olvashatunk azokról a kutatási irányokról, amelyek eredményeinek egy része a kötetben olvasható.

A továbbiakban nem a fejezetek, hanem a módszertani megközelítések nyomán mutatom be az írásokat.

Mind Paládi-Kovács Attila mind Pethő László felhívja a figyelmet arra, hogy az induló magyar munkásantropológiai kutatási irányzat hangsúlyos része az ún. kolónia-kutatás. Lényegében ezekből áll össze a Lakóhely és identitás fejezet.

A kolóniák kialakulásával foglalkozó írások nem mind követik végig a kolóniák kialakulását, virágzását és jelenkori hanyatlását, csupán a „rég szép időről” szólnak. Fűrészné Molnár Anikó: *Tatabányai munkáskolóniák a 20. század első felében* és R. Nagy József: *„Te ember, út mindenki cigány!” Munkáskolóniák kulturális antropológiai vizsgálata az észak-magyarországi bányáskolóniák sajátos életmódjának kialakulását mutatja be, hosszasan elemezve a külföldi bányászok betelepítésének körülményeit is. Horváth Réka: *Egy falu – két életforma. Paraszti és munkáséletmód Lábatlanon* érdekesen foglalja össze az egy faluban élő két életmód- és értékvilág különbözőségét és hatását egymásra.*

Dobák Judit: *A diósgyőri munkáskolónia* című írása a kialakulás mellett a jelenlegi hanyatlást is bemutatja: „... ha a térség presztízse megcsappan, ha elterjed róla, hogy válságban vannak a vállalatok, és azok az emberek is elhagyják, akiknek lehetőségük van elköltözni, ezáltal tovább csökken a munkahelyek, az értékesebb lakások száma,

aminek következtében a térség a külső szemlélő szemében még inkább leértékelődik, megakadályozva ezzel a fejlődés bármilyen formáját.”

A kolóniakutatás sajátos mellékága a Dunaújvárosról szóló két írás: Havellant Orsolya: *Lakáshelyzet és szuburbanizáció Dunaújvárosban* és Horváth Sándor: *„Mi nem vagyunk ám proliváros!” Sztrálinváros képe és mítoszai*. Ez utóbbi azonban inkább hagyományos dokumentum-elemzésen alapul, s így átvezethet a következő módszertani csoportunkba.

Természetesen a hazai munkáskutatásokban az írott források elemzése sem vesztette el fontosságát. Az ezzel a megközelítéssel készített tanulmányok közül véleményem szerint a kötetben a legérdekesebb Mark Pittaway: *Az állami ellenőrzés társadalmi korlátainak újraértékelése: az ipari dolgozók és a szocialista diktatúra Magyarországon, 1945-1953* című írása. Az angol történész az angol Open University munkatársa. Mint egy lábjegyzetből ki-derült, a tanulmány a háború utáni Magyarország ipari rendszerét feldolgozó kutatás egy részének összefoglalója. Szintén a láb-jegyzetekből derül ki, hogy a szerző magyar ipartörténet 1948-1958 közötti szakaszából írta 1998-ban doktori disszertációját az University of Liverpool keretében, s valószínűleg beszélhet (vagy legalább olvashat) magyarul. A Munkások és hatalom fejezetben olvasható elemzés fókuszában az üzemi magatartások és az alulról formálódó csoportidentitások álltak. Bemutatja, a különböző érdekérvényesítő taktikák eredményességét. A tanulmány végső megállapítása: az ellenállás különböző formáinak összehatása hozzájárult ahhoz, hogy az államnak a termelés ellenőrzésére irányuló kísérlete zökkenőkkel járt.

A munkáséletmód egy sajátos eleme az alkoholfogyasztás, és a munkásmozgalomhoz a legkorábbi időktől kapcsolódó antialkoholista propaganda. Balázs Géza: *Pálinkázás munka közben* címmel a kettő egymásra hatását, (illetve inkább hatástalanságát) mutatja be.

A közelmúlt kutatásában az legutóbbi húsz évben került előtérbe az Oral History forrásanyag, azaz az életút-szövegek narratív elemzése. A módszer használatában úttörő szerepet töltött be az 1956-os Intézet, illetve jogelődje az Oral History Archívum. Az ott folyó munka egyik szegmense Kőrösi Zsuzsanna – Molnár Adrienne: *„Kemény tanulság volt” Az 1956-os forradalom utáni megtorlás következményei munkáscsaládokba, amely „a hatalom” működésének egy jellegzetes aspektusát foglalja össze. Majtényi György: *Önfejű munkások vagy öntudatos proletariátus? Vászárosorsók a diktatúrában* tanulmánya módszertani indításában elemzi a nemzeti szocializmus mindennapi életét vizsgáló német oral history kutatások által bevezetett „önfejűség” fogalmát. E szerint az egzisztenciális függésben élő emberek bizonyos helyzetekben dönthettek öntudatosan, de cselekedhettek önféjűen, azaz saját önös érdekeiket szem előtt tartva, mások szempontjairól megfeledkezve. A magyar történelemből szintén számos példa hozható fel – írja – az önfejűség meg nyilvánulásaira. A tanulmány a magyar társadalom egyik legkiszolgáltatottabb rétege, a vásári árusok második világháború alatti és utáni helyzetét, konkurencia-harcát elemzi a levéltárakban fellelhető személyes írások (néhol feljelentések) és interjúk segítségével.*

Tóth Eszter Zsófia: *Egy kintintetés befogadás-története. Egy állami díjas szocialista brigád képe a sajtóban és a tagok emlékezetében* című írása a visszaemlékezések segítségével azt mutatja be, hogy a hatalom, ha az áll érdekében, hogy emeli fel, sztráolja és felejteti el saját kintüntetettjeit. Végül bemutatja, hogyan élnek ma, mi maradt meg mára az

eufórikus hangulatból, és milyen elemek kerültek előtérbe a kitüntetésre való visszaemlékezéseikben.

A tizennyolc tanulmány közül négy a konferencián résztvevő külföldi előadó, nemzetközi témájú, történeti megközelítésű írása.

Joachim Kurojka: *A nők emancipációja, mint társadalmi racionalizáció. Családi kapcsolatok totalitárius viszonyok közötti átalakulásának kérdéséhez* című munkája a nemzeti szocializmus és az NDK nő- és családpolitikájának összehasonlító elemzése. Inge Miethe: *„Egyetemet a népek!” Az előkészítő iskola és a munkás-paraszt kar, mint az esélyegyenlőség megteremtésének eszköze* című előadásában pedig az NDK egy, a mi szakértésünknek megfelelő oktatási forma hatását (illetve hatástalanságát) mutatja be a munkások értelmiségivé válásának folyamatában. Ezek az írások a hatalom történelmi befolyását elemzik.

Hermann von Laer: *A németországi textil- és gépipari munkások életkörülményei és jövedelmi viszonyai a 19. században*, valamint Rásky Béla: *Az osztrák szociáldemokráta munkásmozgalmak ünnepi kultúrája a két világháború között* című tanulmányai az életmód oldaláról közelíti meg témáját.

Hasonlóan történeti megközelítésű írás Bódy Zsombor: *Egy bérharc anatómiája*. Az esettanulmány egy 1924-ben lebonyolított nyomdászsztrájk történetének óráról-órára történő leírása.

*

Az új témafelvetés, az új források és azok megszólaltatásának mérőben új módja az érdeklét tudományágak képviselői mellett a szélesebb közönség számára is érdekessé teszik a tanulmánykötetet.

Andrássy Mária

MEZEI OTTÓ

Amator Artium XVIII. Országos Képző- És Iparművészeti Tárlat Esszencia Kiállítás megnyitója

Tisztelt Hölgyeim és uraim, e megszólítás természetesen azokhoz is szól, akik érdeklődő kívülrőlként tisztelik meg jelenlétükkel a megnyitót, s azokhoz is, akiknek egy-egy művét itt láthatjuk e helyütt, vagyis az alkotást szívvel-lélekkel végző műkedvelő művészekhez. Hadd higgyem azt a fogalomtisztázó katalógus bevezetőkhöz kapcsolódóan, hogy ez utóbbiak a – mondok így – műtárgy megalkotását, még ha az jellegénél fogva roppant időigényes is, valóban szívvel-lélekkel végzik. Ez a jóhiszemű meggyőződés lehet tulajdonképpen ez egyetlen méltányolható jogcím arra, hogy valaki a tetszése szerinti jelzővel kiegészített „művész” titulust, önmaga előtt, önnönmagára jogosan alkalmazhatónak ítélje. Ha ez a kiegyensúlyozott belső készlet érzékelhetően jelen van és illő módon megnyilatkozik, az ezt sugárzó műnek találkoznia kell a megbízható szemű néző részrehajlás nélküli megértésével, amely azt művészileg elfogadhatóvá teszi. Ez az érzelmi és intellektuális megértés, amely legjobb, ha ugyancsak elfogulatlan művészetkedvelőtől ered, úrrá lehet a lobogó, esetleg anyagi érdekektől sem mentes becsúgyon.

Ezt az érzelmi és intellektuális befogadást elégti ki az itt bemutatott munkák java része, magasra tűzött mérceként fogadván el a hagyományos és a modern(ista) művészet fogalmát. Megelégedéssel tölthet el bárki etikai igényű szemlélőt az az örömdetes tény, hogy a jelen súlyos körülmények között ilyen szép számú műkedvelő, nem professzionista művész él köztünk, aki emberléte lényeges funkciójának tartja a művészet manuális művelését. Sokukban jogosan él a szélesebb körű elismerés igénye, ám nem feledhetők, hogy mindennél fontosabb az őszinte belső készlet befolyásolatlan érvényre juttatása.

A kiállítás szakavatott rendezése szemlélteti is a belső készlet különböző megnyilatkozásait a lehetőség szerint meghatározható témakörökhöz kapcsolódóan, sőt azon túl is, amikor már – újabb-legújabb léthelyzetünkből adódóan – a témamegjelölés szabatosága a belső látás avagy a felfokozott képzelet felszabadultságánál fogva lehetetlenné válik. A kiállítás jó néhány ilyen művel dicsekedhet, mint ahogyan dicsekedhet olyan munkákkal is, amelyek egy-egy XX. századi vagy akként ismert törekvés ismeretéről, kulturált, ízléses, mintaszerű alkalmazásáról tanúskodik.

A művészettörténet nemcsak tényszerű, hanem élményszerű, az ízlésbe, kulturáltságba épülő ismerete szemmel láthatóan javára vált a megformáltság mikéntjének. Ennek bizonyára még inkább javát szolgálná a modern, elmélyülten modern művészeti ízlésnek az irodalmival-költőivel való társulása, hiszen a felmagasztosult Kassákon kívül tudunk kortárs költőkről-írókról, akik a modern művészet egy-egy műfajában is jeleskedtek. A hagyományos művészet becsúgyó művelése érdemes tevékenység, de nem szükségtelen megjegyezni, hogy a XX. századi művészetben és netán irodalmon nevelődött lelkes, tette kész műkedvelő bizonyára számos, gondolkodásra késztető, a civilizációs eszközkészlettel is élő munkával lephetné meg még az ilyesmitől tartózkodó műtészeket is.

Ha arra gondolok, hogy a hazai, a magyar művészetelméleti irodalom értékhierarchiája az 1930-as években még az iparművészetet részesítette előnyben az ún. képzőművészetekkel szemben, nem kell restelkednem, hogy a jelen kiállítás iparművészeti előtti tisztelgésemet a megnyitó végére hagytam. Annait még hozzáfűzők ehhez a kevésbé ismert, ám megfontolásra érdemes értékhierarchiához, hogy a XIX-XX. század fordulójának hazai művészetelméletikusi az EU alapokmányában (annak tervezetében) legújabbban annyira hangsúlyozott nemzeti jelleg megnyilatkozására elsődlegesen az iparművészetet tartották alkalmasnak a képzőművészettel szemben. (Kétséges viszont, hogy erről az ún. nagyszentmiklósi kincslelet két darabja itt látható másolójának tudomása lett volna. Fettich Nándor tanítványai ugyanis az 1940-es évek elején nem kópiák, hanem stílárius változatok készítésével foglalkoztak igen eredményesen.)

Nos, tehát illesse még egyszer tisztelet az iparművészeti műfajok művelőit is, a textilét is és az ősi tűz-elemmel kísérletezőkét is, a női odaadás és türelem meg a férfias merészség nemtől független megtestesítőit, akik a megfelelő művészeti ág rendeltetéséhez híven gondoskodtak utalásszerűen, a kiállítótér dekoratív-ornamentális körítéséről, a textil ősi, hagyományos és újabb technikájához alkalmazkodóan, arra emlékeztetően talán, hogy még a XVII. században is az erdélyi kúriák termei falikárpittal voltak kibéelve a hideg ellen.